

Nijolė Laurinkienė
(Wilno)

TECZA. NAZWY I ZNACZENIE W KONTEKŚCIE LITEWSKIEJ NARRACJI FOLKLORYSTYCZNEJ

Nazwy tęczy i ich znaczenia zawarte w tekstach litewskiego folkloru (zwłaszcza w podaniach i wierzeniach) pozwoliły Autorce zrekonstruować ludowe litewskie wyobrażenia tęczy: jej wygląd (kształt łuku, barwność, jaskrawość), funkcje (ssanie wody, symbolizowanie pojednania między Bogiem a ludźmi), związek z Bogiem i mitycznymi postaciami — *Laumą* 'istotą związaną z wodą, boginką' i Smokiem. Często takie postaci mityczne jak *Lauma* czy Smok, odznaczające się wodną naturą, w folklorze litewskim były przedstawiane jako postaci reprezentujące samą tęczę. Tęczy jako istocie mitycznej przypisywano moc manipulowania wodami na ziemi i w niebie, rządzenia ich wzajemnym powiązaniem. W folklorze litewskim tęcza jest pośredniczką i łączniczką obiektów przyrody, wód niebieskich i ziemskich. Wyobrażona jako kosmiczna wstęga ma funkcję łączenia, ogarniania, opasywania świata.

Tęcza jako wyjątkowe zjawisko przyrody od dawna budziła zainteresowanie i zdziwienie, a zarazem i chęć zrozumienia, wyjaśnienia jej powstania oraz natury. Ze względu na subtelne spektrum kolorów oraz wywierane wrażenie wizualne fenomen ten stał się jednym z najczęściej poetyzowanych obiektów zarówno w tradycji związanej z mitopoetyckim światopoglądem, jak i w twórczości współczesnej. Sposób rozumienia tęczy odzwierciedla archaiczny światopogląd, a raczej jego fragmenty, które zachowały się w litewskim folklorze słownym, przede wszystkim w podaniach i wierzeniach. W tych narracjach folklorystycznych ujawnia się, czym jest tęcza, z jakimi działaniami, z którymi mitycznymi postaciami, z jakim czasem i przestrzenią jest ona związana. Należy podkreślić, że w twórczości słownej zachowały się

wielowarstwowe wyobrażenia tęczy mające związek zarówno z mitopoetycznym, jak i późniejszym światopoglądem. Poziomy tworzące koncept tęczy nie są więc równoważnościowe pod względem czasowym, jednak warunkowo można je przedstawić jako bazę, ukazującą charakter myślenia, który kształtował tradycyjne wyobrażenia kulturowe o tym zjawisku przyrody.

Omawiane zjawisko mogło być nazywane nie tylko zwykłym litewskim słowem *vaivorykštė* używanym w języku ogólnym, ale i wieloma innymi. Jedne z nich są szeroko znane, inne funkcjonują jedynie w pewnych regionach Litwy. Konstatainas Karulis opierając się na tym, że język łotewski nie ogranicza się do jednego słowa nazywającego tęczę, przypuszcza, że to zjawisko przyrody miało kilka nazw, ze względów tabu unikano prawdziwego jej imienia (Karulis, 486). Tendencję tabuizacji nazwy tęczy odzwierciedlają także wierzenia niemieckie. Zamiast słowa *Regenbogen* 'tęcza' zalecano ten obiekt nazywać *Himmelsring* 'koło niebieskie', gdyż słowo *Regenbogen* miało magiczny wpływ na tęczę — mogło wywołać deszcz (HDA, 592).

Zdaniem Kazysa Būgi i Ernsta Fraenkela, słowo *vaivorykštė* powinno być dzielone w ten sposób: *vaivor-ykštė* (por. słowotwórczo podobne słowa: *šeiminykštis*, *bandykštis*, *vingerykštis*, *vangarykštis*) (Būga, 323; Fraenkel, 1185). *Vaivor-* to reduplikacja rdzenia (por. takie formy tego słowa jak *varvorykštė*, *vovorykštis*). Rdzeń ten należy wyprowadzać od *-*uer-* 'kręcić, giąć' (Fraenkel, 1185; Pokorny 1152). Z tym samym reduplikowanym rdzeniem *-*uer-* wiąże się i etymologia łotewskich *varavīksne* (*varvīksne*, *varavīksna*, *varvīksne*, *vararīksne* i in.) 'tęcza'. Zdaniem K. Karulisa, *varavīksne* < *vavarīksne*, gdzie *vavar-* jest reduplikacją rdzenia *-*uer-* (Karulis, 486). A więc zarówno *vaivorykštė*, jak i *varavīksne* sądząc z ich analizy etymologicznej mogła mieć związek ze znaczeniami 'kręcić, giąć'. Objaśnianie tęczy jako obiektu związanego z gięciem wydaje się umotywowane i przekonujące. Z rdzeniem słowa oznaczającego łuk (indoeuropejskie *-*arqu-* 'łuk') łączy się także pochodzenie słowa *argikas*, używanego przez plemiona bałtyckie zamieszkujące tereny nad Narwią, które oznaczało tęczę (Karulis, 200).

Tak więc słowo *vaivorykštė* należy dzielić na następujące człony *vaivor-* i *-ykštė*, lecz nie na człony *vaivo rykštė* (według etymologii ludowej). Nazywanie tęczy słowami *orarykštė* lub *oro rykštė*, zanotowane w podaniach (LTR 1539/29/; 4637/45/; 4638/235/), także należy uważać za wynik ludowego traktowania słowa (dostrzegając w słowie *vaivorykštė* człon *rykštė* jako część złożenia) (Fraenkel, 1185).

Inna popularna w części Wielkiej Litwy, zwłaszcza na Auksztocie nazwa tęczy, to *Laumės juosta* 'wstęga Łaумы' (*Laumė* 'Łauma' — lit. bogini związana z wodą, ziemią i niebem, wyobrażana jako kobieta z długimi włosami i dużymi piersiami — N.L.) (LTR 898/132/; 1300/315/; 1627/177/;

2514/129/; 3835/448/; LMD I 1002/236/; DSPSO 61; LKŽ 7, 190). W jednym z tekstów folkloru to zjawisko przyrody zostało nazwane *Laimės juosta* 'wstęga Łajmy' (*Laimė* 'Łajma' — lit. bogini losu, szczęścia), chociaż w tym samym tekście figuruje także nazwa *Laumės juosta* (DSPSO 61). Wydaje się to zupełnie naturalne, gdyż są znane fakty wskazujące, że Łauma i Łajma jako postacie mityczne mogły być przez ludzi mylone lub po prostu utożsamiane (Vėlius, 89).

Z nazwami *Laumės juosta*, *Laimės juosta* łączą się także *Dievo juosta* 'Boża wstęga' (LTR 1158/276/; 1791/22/) oraz *Adomo ir Ievos juosta* 'wstęga Adama i Ewy' (LTR 228/10/). Są to opisowe nazwy tęczy wskazujące na związek nazywanego obiektu z postaciami dawnych wierzeń oraz religii chrześcijańskiej.

Należy wyróżnić nazwę tęczy *Smakas* (LTR 374c/1219/; 5115/10/; LKŽ 13, 94–95). Ta nazwa tęczy została zapisana w Dzukiji (rejon Orany *Varėna*, Olita *Alytus*, łódzkie *Lazdijai*), a także w okolicach Priana *Prienai*, Koszedar *Kaišiadorys*, Wysokiego Dworu *Aukštadvaris*. *Smakas* w litewskiej tradycji słownej przede wszystkim kojarzy się ze smokiem z baśni — chthonicznym potworem, z którym walkę toczy chcący go zniszczyć bohater (AT 300, 301). Słowo *smakas* w języku litewskim ma dwa znaczenia: smoka i wspomnianej tęczy. *Smakas* jest to zapożyczenie z języka polskiego lub białoruskiego (Frankel, 879). Słowo *smok* w języku polskim oznacza potwora, a także pompę (SGP 179; SJP 454). Białoruskie *smok* ma podobne odpowiedniki znaczeniowe, jak i wymienione w języku polskim: pompa, żelazna rura spustowa, pompa przeciwpożarowa i baśniowy wąż (SBN 595). Jak wspomniano, słowo to w języku litewskim utrwaliło się w znaczeniu smoka i tęczy. Ponieważ tęcza w folklorze litewskim była wyobrażana jako sączycielka wody, a zarazem jako smok, te znaczenia litewskiego smoka-tęczy są powiązane ze wspomnianymi odpowiednimi znaczeniami w języku polskim i białoruskim.

Lokalnym wariantem nazwy tęczy jest *Straublys* używany w okolicach Mierkini *Merkinė* oraz za południowo-wschodnią litewską granicą w Łazdunach *Lazdūnai*, Roduni *Rodūnė*, Noczy *Nočia*, Armoniszkach *Armoniškės* (LTR 4302/105/; 4303/105/; LMD I 474/611/; LKŽ 13, 940). *Straublys* poza tęczą oznacza także 'ryj, trąbę' jako ruchomy człon części nosowej słonia, ryjek jako narząd u owadów (LKŽ 13, 940). Słowo *straublys* jest wyrazem pochodnym od czasownika *striaubti*. Ilustruje to zdanie zapisane w Roduni: *Straublys striaubia vandenį iš marių (Trąba sączy wodę z morza.)* (LKŽ 13, 940). A więc trąba jest to coś, co sączy (ciągnie) wodę ze zbiornika wodnego. Słowo nazywające czynność wykonywaną przez obiekt staje się podstawą do nazwania i samego podmiotu. Analogiczny proces substantywizacji czasownika można dostrzec także w przypadku nazwy *Triaublė* (LTR 2378/197/;

słowo zapisane w powiecie jeziorским ‘Zarasai’). *Triaublė* jest to coś, co *triaubia*. LKŽ podaje, że *triaubti* to ‘siorbać, chleptać, wciągać głośno płyn’ (LKŽ 16, 797).

Na Litwie Wschodniej w okolicach Sołok *Salakas*, Dusiat *Dusetos*, Hoduciszek *Adutiškis*, Gierwiat *Gervėčiai*, Uciiany *Utena* zostało zapisane inne słowo nazywające tęczę *Drignė*, *Drigna*, *Drignas* (LTR 1081/71/; 1418/2/; 1526/45/; 1864/44/; 2124/52/; LKŽ 2, 708–709). Poza tęczę słowo *drignė* może oznaczać ‘jasne koło (koronę) obwód wokół księżyca lub słońca’ (słowem *drignė* także nazywa się roślinę lulka czarnego (*Hyosciamus niger*); inne znaczenia słowa *drignė*: ‘tarte kartofle’; ‘wiercipięta’) (LKŽ 2,709). *Drignėtas* to: 1. ‘odurzony lulkiem’; 2. ‘pstry, jaskrawo pasiasty’ (LKŽ 2, 709). A więc *drignė* oznacza to, co jest pstre, pasiaste, kolorowe. W okolicach Gierwiat, Hoduciszek jest używane słowo *Dzigna* (LTR 4152/60/; LKŽ 2, 999), którym nazywa się tęczę, a które fonetycznie jest bliskie słowu *Drignė*.

W folklorze są spotykane i takie nazwy tęczy jak *Dermės juosta* ‘wstęga ładu’ (LTR 1864/44/; 3115/223/), *Malonės juosta* ‘wstęga łaski’ (DPSO 61), *Linksmynė* (*Linxmine*) (LM 1, 62; Jucevičius, 76). Te nazwy tęczy są rzadko używane lub zostały zapisane jako pojedyncze fakty. Ich pochodzenie w opowiadaniach ludowych jest związane z pewnym kulturowym, religijnym kontekstem, i o tym będzie mowa w dalszym ciągu.

Jednakże oddzielnie należałoby omówić nazwę *Linksmynė*. To słowo nie jest charakterystyczne dla folkloru, przynajmniej w materiałach LTR oraz Katalogu Litewskiego Folkloru Słownego nie udało się na nie trafić. Tęczę tak nazywa Teodor Narbutt w podaniu o światowym potopie i przysłanej ludziom po nim przez boga *Praamžius* „uspokoicielce tęczy *Linksmynė*”. *Linksmynė* wymienia także L. A. Jucewicz (LM I, 62; Jucevičius, 76).

Słowo *Linksmynė* jest ekwiwalentem rosyjskiej nazwy tęczy *raduga*, białoruskiej *vjasjolka*, ukraińskiej *veselka*. *Raduga* została urobiona z *radz* ‘wesoły’ (Fasmer, 431), *vjasjolka* z *vjasily* ‘wesoły’, *veselka* ze słowa *veselyj* ‘wesoły’. Litewskie *linksmynė* podobnie od *linksmas* ‘wesoły’. *Linksmynė* nie jest słowem charakterystycznym dla języka mówionego. Poza wspomnianymi źródłami piśmiennictwa, słowo to zostało zapisane w dwóch słownikach z końca XIX w. i pierwszej połowy XX w. (Miežinis; Baronas, 465, patrz także LKŽ 7, 542). Być może *Linksmynė* do języka litewskiego przyszło w wyniku wpływów języków słowiańskich jako kalka językowa słów *raduga* i *vjasjolka*.

Takie są nazwy tęczy zapisane w folklorze litewskim. Odzwierciedlają one cechy tęczy jako mitycznego wyobrażenia: zarówno zewnętrzne określające jej wygląd (kształt łuku, barwność, jaskrawość), jak i wewnętrzne,

czyli funkcje (ssanie wody, wprowadzanie pojednania), korelację z pewnymi mitycznymi postaciami (Bogiem, Łaumą, Smokiem).

Kontekst tęczy w sporej części ujawnia jej związki z pewnymi postaciami mitycznymi, których imiona często figurują w jej nazwach. Jak wspomniano, tęcza może być związana z Bogiem i trzymaną przez niego wstęgą:

Kai baigia lyt, tai atsirunda Dieva juosta. Jos vienas galas vienam ažeri, kitas kitam. Tai raiškia, kad jau daugiau nelis (LTR 1791/22/). [Gdy przestaje padać deszcz, ukazuje się wstęga Boga. Jeden jej koniec w jednym jeziorze, a drugi w drugim. To oznacza, że więcej już nie będzie padać.]

Jeśli tęcza jest przedstawiona jako mająca związek z Bogiem, jej powstanie objaśnia się jako wynik potopu i znak dany ludziom przez Boga, że więcej „potopu” już nie będzie:

Iki patapo vaivorykštės nebuva, o po patapo atsirada ženklų, reiškiančių, kad Dievas daugiau žmonių neskan dys (LTR 4152/60/). [Do potopu tęczy nie bywa, a po potopie ukazują się znaki oznaczające, że Bóg nie będzie więcej topił ludzi.]

Nu, tai dzigna yra po patapo. Reiškia, kap buvo, tai jau daugiau nebus patapas jau. Tai yra tokis znokas, kad daugiau nebus patapas (LTR 4152/60/). [No, to *dzigna* jest po potopie. Znaczy się, jak było, to więcej już nie będzie potopu. To jest taki znak, że więcej nie będzie potopu.]

Legenda o „potopie” do litewskiego folkloru trafiła z chrześcijaństwa, ze Starego Testamentu (Księga Rodzaju, 6–9). Ta legenda w podaniach jest podawana w wersji skróconej, przywoływane są jedynie jej fragmenty, epizody, w opowiadaniach ludowych uzasadniające, komentujące pochodzenie tęczy. Bóg, najczęściej z kontekstu jest jasne, że jest to Bóg judeo-chrześcijański, jest przedstawiany jako sprawca tęczy.

Tęcza jest kojarzona z Bogiem także w łotewskim folklorze słownym. Tylko w tym przypadku Bóg — sprawca tęczy pojawia się w kontekście innego tematu, którego charakterystycznymi bohaterami są postaci mityczne. W jednym z podań opowiada się, że w tych czasach, gdy dopiero została stworzona ziemia (*Senesenos laikos, kad Dievs vėl nesen bijis zemi radījis*), Bóg był władcą słońca, a Diabeł (łot. *Velns*) deszczu. Diabeł posłał na ziemię ogromne ulewy i wichury. Zaczął się potop. Bóg, chcąc przerwać szaleństwa Diabła, próbował mu tego zabronić. Jednak Diabeł na nic nie zwracał uwagi. Wtedy Bóg postanowił posłać na ziemię silne promienie słoneczne. Promienie te osłepiły Diabła. Przenikały one przez chmury deszczowe i w ten sposób powstała tęcza (LTT, 43–44). Tęcza jest więc wynikiem współdziałania promieni słonecznych wysłanych przez Boga i deszczu będącego w dyspozycji Diabła, skutkiem walki dwóch przeciwstawnych postaci mitycznych.

Ścisły związek Boga i tęczy odzwierciedla także łotewskie podanie o Bogu z młotami. Gdy Bóg podnosi jeden młot, powstaje jedna tęcza, gdy podnosi drugi młot, ukazuje się druga tęcza, a gdy podnosi trzeci młot, ukazuje się trzecia tęcza, mętniejsza niż dwie pierwsze (LTT, 44). Młot zarówno w mitologii litewskiej, jak i łotewskiej jest atrybutem Boga Gromowładcy. Jednak w tym podaniu nie wspomina się, o jakim Bogu jest mowa. Bez względu na to, na uwagę zasługuje związek boskiego młota i tęczy, że w czasie manipulowania przez Boga swoim narzędziem — młotem powstaje tęcza, tj. zjawisko związane z meteorologią (por. z Perkunasem, który rzucając toporem, wywołuje błyskawice lub grzmoty; zob. LTR 759/5/; 1640/128/). A więc w podaniach łotewskich ujawnia się to, iż nie tylko Bóg chrześcijański, jak to jest charakterystyczne dla folkloru litewskiego, ale i Bóg tradycji mitologicznej mógł być powiązany z tęczą.

Na Łotwie jest znane podanie o tęczy jako zwykłym materialnym obiekcie. Podanie głosi, że jeden człowiek pomalował łuk wozu siedmioma kolorami. Ten łuk wyglądał okazale — lśnił w słońcu. Bogu nie spodobała się taka pycha i wciągnął on łuk zarozumialca na niebo; ten łuk stał się tęczą (LTT, 44). To, że tęcza może mieć naturę rzeczową, potwierdza także niemiecka twórczość słowna. Opowiada się, że wszyscy pijani ludzie muszą ciągnąć chmury, i właśnie tęcza im służy jako *orczyca* (HDA, 588). A więc tęcza nie tylko w tradycji bałtyckiej, ale i w germańskiej jest łączona z częściami wozu. Obiekty różnego rodzaju są łączone według ich cech zewnętrznych — pod względem kształtu.

Inna postać mityczna, z którą związek tęczy jest szczególny, jest *Laumė* 'Łauma'. Jak wspomniano, tęcza często jest określana jako *Laumės juosta* (LTR 898/132/; 1300/315/; 1627/77/; 2514/129/; 3835/44/; LMD I 1002/236/; DSPSO 61; LKŽ 7, 190). Tęcza jest atrybutem Łaумы, częścią jej ubioru lub narzędziem, za pomocą którego Łauma wykonuje pewne czynności. Tę mityczną postać z tęczą zbliża najpierw to, że obie mają związek z wodą. Woda zalegająca w zbiornikach na ziemi jest ciągnięta przez tęczę do nieba, gdzie staje się deszczem i z powrotem wraca na ziemię w czasie opadów. Bardzo często wyobrażano sobie, że to właśnie Łauma ssie wodę, jest gwarantem tego nieustającego procesu:

Vaivorykštė tai yra Laumės juosta, kurią Laumė pratėsia į upes, ežerus ir traukia vandenį debesin, sudarydama lietų (LTR 1083/89/; zob. także LTR 374c/1219/). [Tęcza jest to wstęga Łaумы, którą przedłuża do rzek, jezior i ciągnie wodę do chmur, tworząc deszcz.]

Sama istota Łaумы w sporej części jest związana z wodą: częste miejsce jej pobytu w podaniach znajduje się w pobliżu wody. Tutaj ona pierze, ki-

janką obija bieliznę, kąpie się, czesze włosy (LMD 613/20/; LTR 1167/493/; 4056/48/; 1438/223/; 5083/107/). Pranie jest szczególnie charakterystyczną czynnością Łaумы. W jednym z podań komentujących powstanie tęczy, które jest łączone z łaumami, te łaумы są właśnie określane jako praczki:

Vieną kartą łaumės skalbė baltinius, jų buvo visokių spalvų. Jos visus baltinius išdėjo ant pievos pažiūrėt. Tuo tarpu viena łaumė liepė jiems pakilti aukštyn, ir tie baltiniai ant dangaus sudarė gražią, įvairių spalvų juostą. Todėl ją pavadino łaumės juosta, arba vaivorykšte (LTR 1300/315/). [Pewnego razu łaумы prały bieliznę w różnych kolorach. Rozłożyły pranie na łące, aby je obejrzeć. W tym czasie jedna z łaum kazała bielinie wnieść się w górę, i ta bielizna na niebie utworzyła ładną, różnobarwną wstęgę. Dlatego została ona nazwana wstęgą Łaумы albo tęczą.]

Inną dziedziną działalności łaum, związaną z pochodzeniem tęczy, jest tkactwo. Łaумы w folklorze litewskim często są przedstawiane jako prządki, tkaczki (LMD I 144/16/; LTR 499b/18/; 935/12/; 2989/340/; 3577/129, 130/; 3665/197/). Podanie o powstaniu tęczy głosi, że wstęgi utkane przez łaумы, podobnie jak i we wcześniej wspomnianym tekście bielizna uprana przez łaумы, wznoszą się do nieba:

Vieną kartą łaumės audė juostas ir iškėlusios žiūrėjo, katros gražesnė. Ir štai pamatė, kad trečiosios łaumės juosta pakilo ant dangaus. Ten ir dabar pasiliko (LTR 1300/323/). [Pewnego razu łaумы tkaly wstęgi i wznosząc je oglądały, które z nich są najładniejsze. I wtem spostrzegły, że wstęga trzeciej łaумы wzniosła się na niebo. Znajduje się ona tam do tej pory.]

Związek tęczy i tkaniny został zawarty nie tylko w litewskiej tradycji mitologicznej, ale też i w innych. Na przykład jedno z plemion indiańskich wierzyło, że tęcza jest to tkanina, utkana przez ogromnego pająka chcącego złapać słońce (HDA, 590).

Został zapisany jeden wariant podania, w którym stwierdza się, że tęcza powstała ze wstęgi, którą zgubiła Łаума:

Vaivorykštė atsirado šitaip. Sako, łaumę vijęs raganius. łaumė bėgdama pametus sava juostą, tai kai pa letaus, ir pasimata juosta (LTR 1870/35/). [Tęcza powstała w ten sposób. Opowiadają, że łaumę gonił czarownik. Uciekając, Łаума zgubiła swoją wstęgę, dlatego po deszczu pojawia się ta zgubiona wstęga.]

Tęcza jest wstęgą Łаумы w tym znaczeniu, że była ona w dyspozycji tej postaci mitycznej, zapewne jako część ubioru. Wstęgę Łаума zgubiła uciekając od czarownika. Związek Łаумы i czarownika nie jest charakterystyczny dla litewskiego folkloru słownego. Są znane związki Łаумы z diabłem (*Velnias*), Perkunasem i ze zwykłym młodzieńcem ze wsi (LTR 1722/195/; 4941/221, 440/; 1255/254/; 1550/486, 505/; 1579/195/; Jucevičius, 75–76). Może być, że czarownik w omawianym podaniu jest zamiennikiem jakiejś innej postaci.

Oto jeszcze jeden tekst folkloru, w którym mówi się o Łaumie i jej wstędze — tęczy, przedstawiony przez Ludwika Adama Jucewicza:

Laumė tai buvusi stebuklingo gražumo deivė, ji gyvenusi debesyse. Ką ji globojusi — apie tai žmonių kalbos nieko nepasako. O jos istorija buvusi tokia: sėdėdama savo deimantinėje krasėje, pamačiusi kartą vieną dailų vaikiną ant žemės ir, išskleidusi savo juostą (vaivorykštę), nusileidusi pas jį. Tą pasimatymo vaisius buvęs toks, jog dievaitė pagimdžiusi sūnų, vardu Meilų. Sūnų tą auklėjusi viena žiniuonė Vilijos pakrantėje. Motina tris kartus dienoje nužengdavusi iš dangaus ir penėdavusi jį savo krūtims; šitaip trukę keletą mėnesių, kol vyriausiasis dievas susekęs, kame Laumė laikanti paslėpusi savo ir žemės vyro meilės vaisių, o tada stvėręs jį už kojų ir bloškęs virš pačių aukščiausių debesų ir tenai, sietyne, davęs jam žvaigždžių tarpe vietą. Pačiai dievaitei jis nupjovęs krūtis ir, sukapojęs į smulkius gabalėlius, išsėjęs jas po visą žemę. Todėl tad mūsų liaudis akmenėlius, žinomus mineralogijoje belemnitų ar perkūno strėlių vardu, vadina Laumės papais. Vaivorykštę prūsai ir žemaičiai taip pat vadina Laumės juosta (Jucevičius, 75–76). [Łauma była przecudownej urody boginką mieszkającą w chmurach. Czym ona się opiekowała, o tym ludzie nic nie mówią. Jej historia była taka: pewnego razu, siedząc w swoim diamentowym krześle, spostrzegła na ziemi przystojnego młodzieńca, rozwinęła swoją wstęgę (tęczę) i zeszła do niego. Owocem spotkania było to, że boginka urodziła syna imieniem Meilus. Tego syna wychowywała pewna znachorka na brzegu Wilii. Matka trzy razy dziennie schodziła z niebios i karmiła go swoją piersią. Trwało to kilka miesięcy, aż najwyższe bóstwo wytrpiło, gdzie Łauma chowa owoc miłości swojej i mężczyzny z ziemi. Wtedy [bóg] chwycił dziecko za nogi i rzucił nim ponad najwyższe chmury i tam w gwiazdozbiore wśród gwiazd dał mu miejsce. Samej bogince uciął piersi i posiekał na drobne kawałki, które rozsiał po całej ziemi. Dlatego nasz lud kamyczki, w mineralogii znane pod nazwą belemnitów lub strzałek piorunowych, nazywa cyckami Łaумы. Tęczę Prusowie i Żmudzini także nazywają wstęgą Łaумы.]

Niektórzy autorzy wątpią w autentyczność tego utworu. Taką krytyczną opinię wyrazili Meilė Lukšienė i Zenonas Slaviūnas w komentarzach do *Dzieł* L. A. Jucewicza (wyd. 1959 r.). Twierdzą, że w litewskim folklorze nie istnieje analogiczne podanie o Łaumie (Jucevičius, 622). Zdaniem Jonasa Vaiškūnasa, taka ocena autentyczności tekstu jest hiperkrytyczna i nie jest dostatecznie umotywowana (Vaiškūnas, 18–19). Kwestionując problem autentyczności tej narracji, należy przyznać, że posiada ona pewne elementy autorskie. Utwór mógł być uzupełniony przez samego L. A. Jucewicza o wymyślone detale poprzez dosyć swobodne jego streszczenie i w ten sposób przedstawił go jako częściowo ludowy, a częściowo jako wersję opowiadania autorskiego. Jednak podstawowe składniki struktury semantycznej tego tematu i pewne ich związki są poświadczane przez inne narracje litewskiej twórczości słownej. Jest to związek Łaумы i tęczy, motywy miłości Łaумы i „ziemskiego młodzieńca”, dziecka Łaумы, bliski związek Łaумы i „najwyższego boga” (należy sądzić, że w tym miejscu chodzi o Perkunasa). Tak więc temat ten być może nie jest autentyczny pod względem wszystkich jego części składowych, ale jądro jego struktury semantycznej jest związane

z litewską tradycją mitologiczną. Poza tym, należy podkreślić, że podstawę folklorystyczną omawianego tekstu poświadczą jeszcze jedno podanie o podobnej treści. Zostało ono zapisane przez znanego zbieracza folkloru, krajoznawcę Balysa Buračasa:

Žemaitijoje, netoli Kuršėnų, yra Laumakių balos, kuriose seniau irgi gyvenusios jaunos, gražios laumės, o čia pat, Kipšų dvare, bastėsis kipšų, arba velnių, karaliūnas. Jaunos laumutės, įsismylėjusios kipšų karaliūną, viliodavo jį padebesiuose patiesusios gražią juostą, kurią ir visi Kipšų dvarelio darbininkai matydavę tysant iš Laumakių raisto. Kartą dangaus deivalis Perkūnalis supykęs nepermaldaujamai ir trenkęs iš padebesio į laumių raistą. Tuomet galą gavo karlaiūnas Kipšas ir jo mylimoji Laumė. Kipšo liko tik širdis, kuri ir dabar ten tebėra akmeniui pavirtusi. Kipšo būta didoko, nes jo suakmenėjusi širdis, stovinti Laumių raiste, ant Velnio pylimo, yra dviejų metrų aukščio (Buračas, 39). [Na Žmudzi w okolicach Kurszan znajdując się bagna w miejscowości Łaumakiai, w których dawniej zamieszkiwały młode, piękne łaумы, a nieopodal w Czarcim dworku błąkał się król czartów (lit. *kipšas*) lub diabłów (lit. *velnias*). Młode łaумы zakochały się w królu czartów i kusiły go piękną wstęgą rozłożoną w przestworzach, która była widziana przez wszystkich robotników Czarciego dworku, jak rozpościerała się z bagna w Łaumakiai. Pewnego razu bóg niebios Perkūnalis nieubłaganie zagniewał się i uderzył z niebios w bagno łaum. Wtedy zginął król Czart i jego ukochana Łauma. Z Czarta pozostało tylko serce, które do tej pory tam znajduje się zmienione na kamień. Czart widocznie był wielki, gdyż jego skamieniałe serce leżące w bagnach łaum na czarcim nasypisku liczy dwa metry wysokości.]

Nie ma wątpliwości, że podania zapisane przez L. A. Jucewicza i B. Buračasa są to dwa warianty tego samego tematu. W okolicach Łaumakiai, które wymienia się w wariacie podania przedstawionego przez B. Buračasa, jest znane podanie o temacie innego typu (KbPK 6b), w którym opowiada się o miłości czarta do Łaумы i o tym, że czart odwiedzał Łaumę właśnie w miejscowości Łaumakiai (LTR 4941/205, 221, 440/; 4944/281/). A więc Łaumakiai z Łaumą i czartem są kojarzone nie w jednej narracji folklorystycznej. Potwierdza to prawdziwość podań zapisanych przez B. Buračasa i częściowo przez L. A. Jucewicza.

W wariacie L. A. Jucewicza mówi się o miłosnym związku Łaумы i „ziemskiego młodzieńca”, w tekście B. Buračasa — o Łaumie i postaci chtonicznej — czarcie. W pierwszym przypadku Łauma nie zostaje ukarana przez bezmiennego „najwyższego boga”, który posiekał piersi Łaумы na kawałki, które później przemieniły się w belemnity — *cycki Łaумы*, w drugim przypadku para zakochanych zostaje ukarana przez „boga Perkunalisa”, który uderzył w Łaumę i jej ukochanego, a serce czarta zamienił w ogromny dwumetrowej wysokości kamień. A więc w obu wariantach podania powtarza się schemat tematyczny o analogicznej strukturze z pewnymi wariantami.

W omawianym podaniu reprezentowanym przez dwa warianty najbardziej interesujące jest to, co zostało powiedziane o tęczy i jej związku z Łaumą. Tęcza w tych tekstach jest uważana za wstęgę Łaумы, atrybut postaci

zamieszkującej chmury / niebiosa. Wstęga służy Łaumie jako środek do komunikowania się z ukochanym. Łauma / młode łaumy spostrzegła na ziemi przystojnego młodzieńca / czarciego królewicza i rozpostarła swoją wstęgę — tęczę, za pomocą której spuszczała się do ukochanego / kusiła czarciego królewicza. To oznacza, że tęcza pomagała Łaumie lub młodym łaumom znajdującym się w chmurach lub niebiosach wejść w kontakt z ziemską istotą. Funkcja tęczy jako pośredniczki pomiędzy niebem a ziemią została poświadczona i w innych materiałach, o których mowa będzie w dalszym ciągu.

L. A. Jucewicz tęczę kojarzy z Łaumą jeszcze w jednym miejscu swego dzieła *Litwa* (1846 r.) i w nieco innym kontekście niż wcześniej omawiany. Zdaniem autora, tęcza może być nazywana *Linksmynė*. To imię tęczy kojarzone przez L. A. Jucewicza z Łaumą jest właśnie objaśniane jako uogólniona charakterystyka pewnych jej cech („zła uwodzicielka, boginka niestałości kobiet”; Jucevičius, 76):

„Jos juosta todėl esanti vadinama linksmynė, kad ji turinti ypatybę linksminti vargšus žmones; ji žėrinti vien iš tolo mirtingųjų akimis, o kai prieini artyn — tuojau dingstanti. O argi tai nėra visų mūsų apgaulingų lūkesčių, visų gražiausių, vaivorykštės spalvomis žėrinčių mūsų vilčių paveiklas?!” (Jucevičius, 76) [Jej [Łaumy — N.L.] wstęga dlatego jest nazywana *linksmynė*, ponieważ ma on właściwość weselenia biednych ludzi; ona połyskuje jedynie z daleka w oczach śmiertelników, a gdy się zbliżysz — nagle znika. Czy aby to nie jest obraz złudnych oczekiwań, najpiękniejszych nadziei wszystkich nas, lśniących kolorami tęczy?!”].

Taka interpretacja tęczy jako wizerunku złudnych oczekiwań, najpiękniejszych nadziei nie jest charakterystyczna dla folkloru litewskiego.

A więc tęcza mogła być wyobrażana jako obiekt związany z działalnością Łaumy, z jej skutkami (uprana bielizna, utkana wstęga, które wznoszą się ku niebu) i widocznie jako detal ubioru tej istoty, jako środek pozwalający Łaumie wchłonąć wodę ze zbiorników znajdujących się na ziemi, i wreszcie jako most, którym Łauma schodzi z niebios na ziemię. Tęczę z Łaumą wiąże wyraźna „wodna” natura obu tych wyobrażeń i to, że oba podtrzymują kontakt z mitycznymi sferami świata — ziemią i niebem. Tęcza może być uważana za metonimię Łaumy, detal odzwierciedlający jej naturę i reprezentujący tę istotę.

Jeszcze jedną mityczną postacią, z którą tęcza może być bezpośrednio identyfikowana, jest Smok:

Laumės juosta yra smakas, jis traukia visus galus, bet šventas Jurgis jį prilaiiko. Jis turi devynias galvas ir traukia per jas vandenį ir kas papuolė įtraukia (LTR 374c/1219/). [Wstęga Łaumy jest to smok, on ciągnie wszystkie końce, ale święty Jerzy go przytrzymuje. Ma on dziewięć głów i ssie nimi wodę i wciąga wszystko, co popadnie.]

Nu, sakydavo seniau, vaivorykštė — vadinasi, smakas. Sako: ana smakas. Nugi, sako, smakas tai velnias, sako, iš marių vandenį traukia, — tep sakydavo (LTR 51:15/10/). [No,

dawniej mówiono, tęcza — to jest smok. Mówiono: o, tam smok. No więc, mówiono, smok jest to diabeł (*Velnias*), mówiono, że z morza wodę ssie, — tak właśnie mówiono.]

W pierwszym tekście tęcza (wstęga Łaумы) została przedstawiona jako Smok z dziewięcioma głowami ssący nimi wodę i wszystko, co popadnie. Wspomniany został także przeciwnik Smoka — św. Jerzy, który tutaj inaczej niż w baśniach litewskich (LTR 3108/42/; 1783/30/; 3108/42/) lub ikonografii nie walczy z tym potworem i zabija go, a jedynie „przytrzymuje”, widocznie powstrzymuje, hamuje. W litewskich baśniach smok często jest określany słowem *Smakas*. Jego odpowiednikiem może być diabeł (*Velnias*; LTR 2941/5/; 3414/48/; 4151/15/). A więc w drugim cytowanym podaniu Smok jako diabeł charakteryzowany jest nieprzypadkowo.

Smoka z tęczą łączy przede wszystkim ścisły związek z żywiołem wodnym. Smok często jest przedstawiany jako zwierzę wodne, którego charakterystycznym miejscem przebywania są duże zbiorniki. Z morza Smok przypląwa na miejsce walki na ziemi, gdzie oczekuje na niego jego przeciwnik (LTR 260/125/; 461/67/; 1125/73/; 2134/3/; 3241/139/; zob. także inne warianty AT 300). Gdy zostają ścięte smocze głowy, „nie wiadomo skąd pojawiła się woda, wszędzie, gdzie się zerknie, strumieniami lała się” [„kažne iš kur radosi vanduo, kur tik žiūrint vis upeliai bėgo”] (LMD I 492/3a/). Po zabiciu Smoka może nawet rozpocząć się ogromny potop (LTR 1038/161/). Smok charakteryzuje się ambiwalentną naturą: związkiem nie tylko z wodą, ale i z ogniem, ukazuje się nie tylko jako zwierzę chthoniczne, płaz, żmija, ale też jako ptak ze skrzydłami (LTR 1884/113/; 2145/285/; 3109/76; 4562/41/). A więc Smok, tak samo jak i tęcza, łączy się zarówno ze sferą ziemską, jak i z niebem. Smok, przedstawiciel świata wodnego, widocznie ze względu na jego związki z przeciwstawnymi poziomami mitycznego świata mógł być tym obiektem, który gwarantował ruch wody między ziemią a niebem. Tę funkcję pełnił właśnie Smok — tęcza, wyobrażana jako istota w ciele Smoka.¹

W kontekście tradycji chrześcijańskiej tęcza była kojarzona nie tylko z biblijnym Bogiem, ale i z takimi postaciami tej religii, jak Adam i Ewa. Ilustrują to dwa warianty podania (LTR 2281/10, 11/). Tęcza w nich jest nazywana wstęgą Adama i Ewy:

¹ Wyobrażenie tęczy jako smoka, żmii jest znane także z mitów innych narodów świata. Żmiję w tęczy można dostrzec w mitologii Indian Ameryki Północnej i Południowej, aborygenów australijskich, plemion dahomejskich i ich sąsiadów w Afryce Zachodniej, Starożytnej Persji (FWSO, 922). Australijczycy przy pomocy wyobrażenia żmii-tęczy wyrażali wierzenie, że istnieje duch wodny, żmija-potwór. Ta australijska tęcza kojarzy się z deszczem i magią płodności (MS, 462). Chińczycy tęczę wyobrażali jako smoka zgiętego w łuk (MNM I, 654).

Kai dievas išvare Adomų ir Ievų iš rojaus, tai atajeme iš jų rūbus ir juostas, katram pasijuosusi nešiodava. A po tam, kai buvo patapas, tai visi žmonės prigėra, a lika tik vienas Nuojus. Dievui paiškadija žmonių, ir nurakavoja daugiau takias karones nebedaryt. Kad natranti žmones vierytų ja žodžiam, pakabina un dungaus Adomo ir Ievos juostas, katras ir parodo kai kadu svetui (LTR 2281/10/). [Gdy Bóg wygonił Adama i Ewę z raju, to zabrał im odzież i wstęgi, które nosili. A potem, gdy był potop, to wszyscy ludzie potopili się, został tylko jeden Noe. Bóg pożałował ludzi i zdecydował, że nie będzie więcej nasyłał takiej kary. Aby natrętni ludzie uwierzyli jego słowom, na niebie zawiesił wstęgi Adama i Ewy, które niekiedy ukazują się światu.]

Motyw wygnania Adama i Ewy z raju w podaniu zostaje połączony z opowiadaniem o światowym potopie, wskazując związek pomiędzy grzechem pierwszych ludzi i degradacją całej ludzkości. Adamowi i Ewie zostaje przyznany atrybut wstęgi i kojarząc go z tymi postaciami, zostaje objaśnione powstanie tęczy.

W drugim wariantcie omawianej tematyki wyrażenie *Adomo ir Ievos juosta* trafia się jedynie w pierwszym zdaniu tekstu. Stwierdza się w nim: Wstęga Adama i Ewy (tęcza) ssie wodę do chmury. To stwierdzenie łączy się z tematem folklorystycznym o ssącej mocy i o tym, że ta wstęga (niby trąba) przyciąga wodę, a nawet babę, która prała ubranie w jeziorze (LTR 2281/11/).

W narracjach folklorystycznych odzwierciedla się nie tylko widoczny i wyobraźalny wygląd tęczy, związki z mitycznymi postaciami, ale i czynności wykonywane przez nią, które charakteryzują funkcje tęczy jako zjawiska mitycznego. Charakterystyka mitologemu pozwala dokładniej zrozumieć i odtworzyć jej sens. O działaniach przypisywanych tęczy wspomniano już wcześniej. Teraz ta kwestia zostanie omówiona dokładniej.

Podstawową czynnością wykonywaną przez tęczę, która ją charakteryzuje, jest ssanie wody ze zbiorników wodnych (jezior, rzek, mórz) znajdujących się na ziemi do nieba — do chmur, gdzie zmienia się ona w deszcz i jako krople deszczu powraca na ziemię. W ten sposób przebiega cykliczny ruch wody i ten proces cyrkulacyjny łączy ziemię i niebo.

Laumės juosta geria vandenį iš ežerų ir upių. Be tos juostos, debesiai pristigtų vandens ir mes neturėtum lietaus. Kada laumės juosta siurbia vandenį, tai vanduo net užia (LTR 898/132/). [Wstęga Łaумы pije wodę z jezior i rzek. Bez tej wstęgi chmurom zabrakłoby wody i nie mielibyśmy deszczu. Gdy wstęga Łaумы ssie wodę, to woda aż szumi.]

Czynności tęczy określane są następującymi czasownikami: *gerti* 'pić', *siurbti* 'ssać', *sriaubti* 'siorbać', *traukti* 'ciągnąć', *imti* 'brać' (LTR 898/132/; 1627/177/; 1158/276/; 4310/173/; LKŽ 13, 940). Czasami jest ona określana jako żywa istota ssąca wodę. Tą istotą może być Łauma lub Smok:

Matas, kumet mėlyna geltona unt dangaus — laumės ir vadin. Anos vandenį traukė (LTR 3783/1976/). [Pora, kiedy widzimy niebo niebieskie, żółte, jest nazywana porą laum. One ciągną wodę.]

Laumė vandenį traukia (LTŽ 7, 190). [Łauma ciągnie wodę.]

Laumės juosta yra smakas, jis traukia visus galus [...] (LTR 374c/1219/). [Wstęga Łaumy to jest smok, ona ciągnie wszystkie końce [...].]

W podaniach łotewskich tęcza jest przedstawiana jako zwierzę pijące z rzeki lub jeziora:

Vecie teic: Varavīksne dzerot kā kāds zvērs pie upes vai ezera (LTT, 45) [Starzy opowiadają, że tęcza niby jakieś zwierzę pije u rzeki lub jeziora.]

Litewska Łauma, Smok, łotewskie zwierzę są to personifikowane formy tęczy. W niektórych podaniach podkreśla się rolę tęczy jako gwaranta deszczu:

Dar jis (vyro senelis Adomėnas) sakydavęs, kad laumės juostos siurbia iš ežerų ir upių vandenį, papildo debesius vandeniu, kad paskui jie vėl galėtų lašus barstyti ant žemės. Be lietaus būtų visiems labai blogai (LTR 1627/177/; patrz także LTR 1484/112/). [Jeszcze on (dziadek męża Adomenas) opowiadał, że wstęga Łaumy ssie wodę z jezior i rzek, uzupełnia chmury wodą, żeby potem one znowu mogły krople rozsypywać na ziemię. Bez deszczu wszystkim byłoby bardzo źle.]

Gdy tęcza z morza pobiera wodę do łuku, potem może nawet dwa tygodnie deszcz padać:

Iš marų, iš marų jima vandenį. Ir priijima pilnų itų lankų. Ir tadu jau — dvi kokias nedėlias — lija lietus (LTR 4310/177/). [Z morza, z morza bierze wodę. Nabiera pełny łuk. I wtedy już jakieś dwa tygodnie deszcz pada.]

A więc podkreśla się związek tęczy zarówno z wodą na ziemi, jak i na niebie. Tęcza to pośredniczka, łączniczka pomiędzy wodami różnych sfer mitycznego świata.²

W folklorze litewskim o tęczy mówi się, że ona wraz z wodą ze zbiornika może wessać i to, co w nim lub obok znajdowało się. Jednym z takich wyspanych obiektów są ryby³:

² Motyw tęczy jako ssącej wodę jest znany także w folklorze Słowian wschodnich. Rosjanie tęczę wyobrażali sobie jako pijącą wodę z jezior, rzek i studni, a potem ta woda w postaci deszczu była z powrotem posyłana na ziemię. Dawniej w guberni charkowskiej opowiadano, że tęcza to rura, której jeden koniec styka się z niebem, a drugi opuszczony jest w studnię (Afanasev, 100). Białorusini także opowiadają o tym, jak tęcza pije wodę z rzeki (SBN 49).

³ Temat tęczy wciągającej wodę z rybami pojawia się także w folklorze niemieckim (HDA, 586–587).

Ji [orarykštė — N. L.] *sugeria vandenį. Ji sugeria ir mažas žuvelės [...]* (LTR 1539/29/). [Ona [tęcza — N.L.] spija wodę. Ona spija i małe rybki [...].]

W jednym z podań łotewskich także jest mowa o tym, że tęcza wraz z wodą ze zbiornika wciąga ryby:

[...] Varaviksna, sūcot ūdeni, uzsūc visu to, kas ir ūdenī, sevišķi zivis. Ja parādās Varaviksna, tad zivis glābjas tuvāk pie dibena (LTT, 45). [Tęcza ssąc wodę wsysa wszystko, co znajduje się w wodzie, zwłaszcza ryby. Gdy pojawia się tęcza, ryby próbują ratować starając się znaleźć się u dna].

Jednak moc ssąca tęczy nie ogranicza się do tego. Tęcza może wciągnąć nawet zwierzęta i ludzi:

Drignė pasidaro po didelio lietaus, ir paskui debesiai traukia undenį situo dirgni ir kai pritraukia daug undenio, tadu vėl lyja. Ir jos reikia saugotis, kai ji traukia undenį katroj vietoj, sutraukia gyvulius ir žmones (LTR 1848/112/). [Tęcza pojawia się po dużym deszczu, i potem chmury ciągną przez tę tęczę wodę i gdy naciągną dużo wody, wtedy znowu zaczyna padać deszcz. I trzeba jej strzec się, gdy ona ciągnie wodę w którymś miejscu, wciąga zwierzęta i ludzi].

W niektórych podaniach konkretyzuje się, podaje się, jakie zwierzę zostaje wciągnięte. To może być baran, cielę, kozy (czasami razem z pastuchem):

Drigne — vaivorykšte. Saka, traukia undenį iš upes ir iš ežera. Gane netoli nuo ežera tes Keležeriais gyvulius ir ištrauke aviniokų — intrauke aviniokų drignen, o paskui kelintam lauki tų aviniokų išlija, ir gyvų (LTR 4759/433/; patrz także LTR 2378/197/). [Drignė — tęcza. Mówią, ciągnie wodę z rzeki i z jeziora. Niedaleko od jeziora pod Keležeriai pašli zwierzęta i wciągnęło barana — wciągnęło barana do tęczy, a potem na którymś polu ten baran spadł z deszczem, i żywy].

Piemuo lauki gane veršius, tai triaublė (vaivorykštė) sutrauke veršį. Rada veršį išmestų kitoj pusaj ežera (LTR 2378/197/). [Pastuch w polu paśl cielęta, to triaublė (tęcza) wciągnęła cielę. Cielę znaleźli po drugiej stronie jeziora].

[...] Vaivorykštė traukia iš ežerų ir upių vandenį i debesis, kada juose vandens sumažėja. Kartais gali įtraukti medžius, gyvulius ir žmones. Kartą buvo įtraukusi piemenį ir tris jo ožkas (LTR 1167/433/). [Tęcza ciągnie z jezior i rzek wodę do chmur, gdy w nich zmniejsza się ilość wody. Czasami może wciągnąć drzewa, zwierzęta i ludzi. Pewnego razu wciągnęła pastucha i trzy jego kozy].

Znane są także łotewskie podania o wciągniętym przez tęczę zwierzęciu. W jednym z nich opowiada się, że pewnego razu pod wieczór, gdy pastuchy pašli zwierzęta nad jeziorem, ukazała się tęcza i zanurzyła jeden swój koniec w jezioro, aby nabrać wody. Pastuchy zadziwieni oglądali, jak woda z jeziora przez tęczę wznosiła się ku górze do chmur. Nie spostrzegli, gdy baran zbliżył się do tęczy, a ta wciągnęła i zwierzę, które zaczęło się wznosić ku górze do chmur. Tylko wtedy wszystko to zauważyli pastuchy. Wystraszeni

przybiegli do domu i opowiedzieli o zdarzeniu. Zabroniono im paść zwierzęta nad jeziorem, gdy tam tęcza pije wodę (LTT, 45).

W innym łotewskim podaniu o tęczy mówi się o krowie, która pasła się nad rzeką i została wciągnięta wraz z wodą. Niebawem zaczął się silny deszcz i razem z deszczem spadły kości krowy. Krowie mięso tęcza sama zjadła (LTT, 45). W podaniu tęcza ujawnia się nie tylko jako sączycielka wody, ale też odznacza się sporym apetytem, prawie jest żarłokiem. Między innymi jest to jedno ze znaczeń słowa *smakas*, którym może być nazywana litewska tęcza (patrz LKŽ 13, 94–95).⁴

Wcześniej wspomnieliśmy o jeszcze jednym obiekcie, który zostaje wessany przez tęczę — to człowiek. Tęcza przede wszystkim oddziałuje na tych ludzi, którzy znajdują się w pobliżu zbiorników wodnych, ponieważ tam najczęściej ukazują się tęcza. Dlatego też ofiarą tęczy może stać się pracza:

[...] Rozy boba velēja rūbus ažeri. Tuo česu nuslaide kaip narakiai (lyg tyčia) tokia triūba iš dungaus ir tik vurrrr... ir sutrauke bobų debesin su visu žlugčiu. A baisybe debesy undenia, kaip ažeras! Kurgi tau bus boba gyva — prigėra. Ku nugrimzda un dugnia, tai dugnys nebedaturėja ir trūka, a boba išlake žemyn. Lėke lėke, lėke lėke ir kaip laks stačiai kaminan, kaminu — gryčian, gryčiaj — lovan (dūminių senų gryčių kaminas — skylė lubose ir stoge). Ir randa diedas bobų lovoj, matai, sava gryčian patropija nulėkte (LTR 2281/11/). [Raz baba klaskała kijanką odzież nad jeziorem. W tym czasie akurat taka trąba z nieba ukazała się i tylko wrrrr... i wciągnęła babę w chmurę z całą bielizną. A w chmurze wody co niemiara, jak w jeziorze! A gdzie to baba żywa ostanie się — utonęła. Gdy pograżyła się na dno, to dno nie wytrzymało i pękło, a baba poleciała w dół. Leciała, leciała i wpadła prosto do komina, przez komin do izby, w izbie do łóżka (w starych chatach dymnych komin to dziura w suficie i dachu). I znalazł dziad babę w łóżku, widzisz, potrafiła do swej chaty wpaść].

W podaniu łotewskim o podobnej treści mówi się o kobiecie, która nad jeziorem prała bieliznę. Kobieta nie zwracała uwagi na tęczę, która ukazała się na niebie. Tęcza zanurzyła jeden swój koniec w jeziorze, i wyraźnie było widać, jak woda wznosi się ku górze. Wtem dziecko krzyknęło i znikło w tęczy. Jednak, gdy wystraszona kobieta wróciła do domu, znalazła tutaj

⁴ Wyobrażenie, że tęcza może wciągać zwierzęta, a nawet i ludzi, jest znane także w folklorze niemieckim. W jednym z podań stwierdza się, że pewnego razu pastuch ze zdziwieniem obserwował, jak tęcza ciągnie wodę. Zapędził on swoje stado w dolinę nad rzeką. I właśnie on sam razem z bydłem został wchłonięty i wiecznie pasie owce w niebie (HDA, 587). W ogóle należałoby podkreślić, że motyw o tęczy, którą wciąga w górę wszystko, co trafi się pod jej końce, jest dosyć rozpowszechniony w Europie: ten motyw jest znany narodom Słowian wschodnich, zachodnich i południowych, Niemcom, Węgrom. Jeszcze Grecy i Rzymianie mówili o pijącej tęczy (Afanasev, 100; Snoj, 329; HDA, 586). A więc traktowanie tęczy jako zjawiska, które wchłania, wsysa, jest dosyć powszechnie znane w tradycji mitologicznej narodów europejskich.

swego syna zdrowego i żywego. Okazuje się on razem z deszczem spadł na ziemię (LTT, 45–46).

W podaniach litewskich i łotewskich człowiek wciągnięty przez tęczę zwykle w ten czy drugi sposób powraca na ziemię. Motyw pochłaniającej tęczy kojarzy się z motywem człowieka wciąganego przez księżyc i tym sposobem objaśnia się etiologię konturów widocznych na ciele niebieskim (LTR 1293/180a/; 2281/6/). Niezwykle charakterystycznym obiektem przyciąganym przez księżyc jest dziewczyna idąca z nosidłami i wiadrami po wodę (LTR 1069/26/; 1083/167/; 2083/852/). Zostało zapisane analogiczne podanie związane z tęczą, w którym mówi się o dziewczynie, która szła po wodę do rzeki, schwytej przez to zjawisko przyrody:

Senuovieje žmonis kalbiedava, kad vaivuorykšti nusileidžia i kuokią nuors upį, i vandenius prisisemti sau atsargų vandens. Ir vieną kartą iš namų išieja mergaitė vandens į upį, uo kaip tik veivuorykštis buvęs nusileidęs. Ji su mediniais kibirikais nuvieja ir į tą vietą, kur buva nusileidęs vaivuorykštis. I negrįža į namus. Tada visi namiškiai spieji ir ieškoji juos — niekur nerado nei kibiriuku, nei juos pačiuos. Visi spieji, kad pagava vaivuorykšti. Dabar saka, vaivuorykšte yra įvairiaspalvi, kaip tik mergaitės sijuonas kada. Išieji su tuo sijuonu tuokiu įvairiaspalviu — daba matuos vaivuorykšti (LTR 5031/25/; patrz także LTR 1158/217/). [Dawniej ludzie opowiadali, że tęcza opuszcza się do jakiejś rzeki, aby uzupełnić zasoby wody w chmurach. I pewnego razu z domu wyszła dziewczyna po wodę do rzeki, a jak raz była tęcza. Ona z drewnianymi kubelkami poszła w to miejsce, gdzie była spuszczone tęcza. I nie wróciła do domu. Wtedy wszyscy domownicy zgadywali i szukali jej, ale nigdzie nie znaleźli ani kubelków, ani jej samej. Wszyscy domyślali się, że złapała ją tęcza. Teraz mówią, że tęcza jest różnobarwna jak kiedyś spódnica dziewczyny.]

W podaniu łotewskim o podobnej treści dziewczyna pochłonięta przez tęczę także przepada na zawsze:

Kādu reizi meita gājusi lieta laikā uz aku pēc ūdens. Lai gan skaidri varējis redzēt, ka akā esot bijis iemērķts Varavīksnes gals, tomēr meita nebaidījusies un gājusi vien. Bet, kā gājusi, tā atpakaļ vairs arī neatnākusi — Varavīksne uzrāvusi debesīs. Vēlāk gan kāšus un vienu spaini atraduši to pašu māju ganībās, bet meita kā pazudusi, tā pazudusi. Šādu māņticību ir centušies izmantot daži veikli cilvēki (LTT, 46). [Pewnego razu dziewczyna szła po wodę do studni w czasie deszczu. Chociaż było wyraźnie widać, że w studni zanurzony już koniec tęczy, dziewczyna nie bała się i odważnie podeszła. Jednak nie wróciła. Tęcza wciągnęła ją do nieba. Później jedynie nosidła i wiadro znaleziono na pastwisku. A dziewczyna jak przepadła, tak przepadła. Ten przesąd próbowali wykorzystywać niektórzy ludzie.]

Sumując: tęcza jest w stanie wciągnąć wspomniane obiekty: wodę ze zbiorników wodnych na ziemi, a wraz z nią ryby oraz zwierzęta i ludzi znajdujących się w pobliżu rzek i jezior, gdzie opuszczał się koniec tęczy. Widocznie wierzono w niezwykłą moc tęczy, w ogromne oddziaływanie na istoty ziemskie.⁵

⁵ W tradycji mitologicznej wielu narodów tęcza jest mostem pomiędzy niebem

W litewskim folklorze ustnym nie znaleziono motywu tęczy jako mostu w dosłownym znaczeniu tego słowa. Jednak na podstawie niektórych podań można wnioskować o roli tęczy jako pośredniczki, łączniczki pomiędzy obiektami przyrody i sferami mitycznego świata, a to kojarzy się z funkcją pełnioną przez mityczny most. Tę cechę tęczy ujawniają te podania, w których mowa o tęczy sączącej wodę do nieba ze zbiorników znajdujących się na ziemi:

Vaivorykštė kada an dangaus atsiranda, tai žinok, kad bus lietaus, nes ji iš marių vandenį in debesį traukia (LTR 1159/380/). [Gdy tęcza pojawia się na niebie, to wiedz, że będzie deszcz, bo ona z morza do chmury ciągnie wodę.]

Iš vandenų trauk i debesį vandenį, kiti sakydavo — dievo jūsta (LTR 1158/276/). [Z wód ciągnie do chmury wodę, inni mówili — wstęga boża.]

W tym przypadku tęcza jest niby drogą dla wód pochodzących z morza i innych zbiorników do chmur, gdzie woda przeobraża się w deszcz. To, że tęcza łączy niebo z ziemią, także potwierdza chociażby i takie stwierdzenie: *Matai, jas* [vaivorykštės — N.L.] *abu galai siekia dungaus ir žemės kraštus* (LTR 1081/71/). [Widzisz, jej [tęczy — N.L.] oba końce sięgają krańców nieba i ziemi.]

Komentując funkcję tęczy jako mediatora, można przypomnieć omawiane już w tym miejscu podanie o Łaumie, która mieszkała w chmurach i pokochała przystojnego chłopaka z ziemi, opublikowane w *Pismach* L. A. Jucevicza. Łauma schodzi na ziemię za pomocą tęczy: *išskleidusi* [laumė — N.L.] *savo juostą* (vaivorykštę), *nusileidusi pas jį* [vaikiną — N.L.] (Jucevičius, 76) [rozwinęła [Łauma — N.L.] swoją wstęgę (tęcze) i zeszła do niego [chłopaka — N.L.].⁶

O roli tęczy jako łączniczki można sądzić na podstawie samego jej kształtu wstęgi. Jak wspomniano, często ona jest nazywana właśnie wstęgą: *Dievo*

a ziemią (FWSO, 922). Typowym przykładem takiego mostu jest germańska tęcza Bifriost, która łączyła dwie sfery mitycznego świata: Asgard, siedzibę bogów, z Midgardem, czyli środkiem świata, którym była ziemia zamieszkała przez ludzi. Codziennie asy jechały konno przez ten most na miejsce swoich zebrań przy źródle Urd (Simek, 48–49).

⁶ Podobne znaczenie tęczy jako mostu łączącego zakochanych i różne sfery mitycznego świata odnajdujemy w rosyjskiej twórczości ludowej. Opowiada się o pięknej córce cara, nimfie niebios, która pokochała uwodziciela imieniem Zmej Gorynych (Змей Горыныч). Jednak oni nie mogą spotkać się, ponieważ dzieli ich szeroka rzeka ognia. Wtedy córka cara otrzymuje cudowny obrus, rzuca go i w oka mgnieniu obrus staje się pięknym wysokim mostem (tęczą) przez rzekę (Afanasev, 101). Między innymi, sam schemat tematyczny tej narracji jest bliski strukturze semantycznej podania przedstawionego przez L. A. Jucevicza. Fakt ten jest jeszcze jednym argumentem potwierdzającym charakter folklorystyczny omawianego dzieła, które ogłosił L. A. Jucevicz.

juosta, Laumės juosta (LTR 1158/276/; 898/132/; 1300/315/). W niektórych podaniach mówi się, że ta wstęga może łączyć różne obiekty przyrody:

Jos vienas galas vienam ažeri, kitas — kitam. Tai raiškia, kad jau daugiau nelis (LTR 1791/22/). [Jej jeden koniec w jednym jeziorze, drugi w drugim. To oznacza, że więcej nie będzie padać.]

[...] jis [Dievas — N.L.] parodė juostą, kuri debesis sujungia [...] (LTR 1585/104/). [On [Bóg — N.L.] pokazał wstęgę, która łączy chmury.]

Kai vanduo pradėjo slūgt, ji [vaivorykštė — N.L.] apjuosė visą pasaulį (LTR 1181/113/). [Gdy woda zaczęła opadać, ona [tęcza — N.L.] opasała cały świat.]

Tęcza łączy nie tylko niebo i ziemię, ale i dwa jeziora (na poziomie chtonicznym) lub chmury (w sferze niebieskiej), a nawet cały świat. A więc funkcja tęczy jako pośredniczki, łączniczki, jakby wstęgi opasującej, łączącej realia przyrody, sfery mitycznego świata chociaż i niezbyt wyraźnie, ale jednak jest reprezentowana w litewskim folklorze słownym.

Wysoko cenioną mityczną wartość tęczy potwierdza jej związek ze sferą sakralną. Wobec tego zjawiska przyrody należało okazać pełny szacunek i przestrzegać pewnego dystansu. Przejawy tego numenistycznego szacunku i zdumienia odzwierciedlają analizowane tutaj wierzenia ludowe o niezwykłej mocy tęczy, jej nadprzyrodzonym oddziaływaniu na człowieka. Za cechę sakralności tęczy należy uważać także zakaz pokazywania na tęczę palcem, wyrażony w wierzeniach: *I orarykštę negalima rodyti su pirštu* (LTR 1539/29/) [Na tęczę nie można pokazywać palcem]. Jak wiadomo, takie tabu obejmowało także słońce, księżyc i błyskawicę (LMD I 1063/1351/; LTR 1542/2/; 1300/46/; 1315/188/; 763/37/).⁷

Wcześniej wspomniano, że temat tęczy w folklorze litewskim został przeniesiony także do religii chrześcijańskiej do legendy o potopie, który jest dosyć popularny w podaniach. Jak wiadomo ze Starego Testamentu, po potopie, który był karą dla ludzi za ich złe czyny, Bóg wskazał Noemu (przez niego ostrzeżonemu prawemu człowiekowi, który zbudował arkę i uratował od potopu zwierzęta i ptaki) tęczę na niebie jako obietnicę nieniszczenia

⁷ W wierzeniach niemieckich także podkreśla się zakaz pokazywania na tęczę palcem, gdyż sama tęcza jest Bogiem lub dziełem Boga. Pokazywanie na nią palcem byłoby profanacją. Na Śląsku mówi się, że jeśli to tabu nie byłoby przestrzegane, to palec zaniknie. W Harz wierzono, że Bóg za to karze. Austriacy wyobrażali sobie, że w takim przypadku w palec wszedłby robak. Analogiczne wierzenie znane jest w Indiach i Chinach (HDA, 592). Indianie plemienia Hopi i Thompsona także uważali, że nie można pokazywać na tęczę palcem. To tabu jest znane z baśni ludowych (FWSD, 922). Świadczy to o poszanowaniu tęczy jako wartości związanej z innym światem. Z tej przyczyny omawiane zjawisko przyrody było chronione od profanacji, aby nie było przez nią naruszone lub zniszczone.

wszystkiego, co żywe (Księga Rodzaju, 9). W opowiadaniach ludowych legenda o potopie jest przedstawiana w wersji skróconej, czasami jedynie konstatując sam fakt wystąpienia potopu i wiążąc z tym zdarzeniem pochodzenie, przeznaczenie oraz sens tęczy:

Vaivorykštė tai yra ženklas, kad jau daugiau patapo nebebus (LTR 1864/44/). [Tęcza jest to znak, że już więcej nie będzie potopu.]

Dievas palikęs vaivorykštę po tvano, kuri reiškianti, kad daugiau tvano nebus (LTR 1167/433/). [Bóg pozostawił po potopie tęczę, która oznacza, że więcej potopu nie będzie.]

Dievas parodė tą dzignų dėl to, kad jau daugiau nebus patapas jau (LTR 4152/60/). [Bóg pokazał tę tęczę dlatego, że już więcej nie będzie potopu.]

Vaivorykštė traukia vandenį i debesis. Senieji pasakoja, kad kitą kartą buvęs patapas. Ir kai Dievas su žmonėmis padarė sandarą, jis parodė juostą, kuri debesis sujungia, ir pasakė, kad daugiau patapu žmonių nekoros (LTR 1505/104/; patrz także LTR 1864/44/; 1526/45/). [Tęcza ciągnie wodę do chmur. Starzy opowiadają, że pewnego razu był potop. I gdy Bóg zawarł z ludźmi przymierze, pokazał wstęgę, która łączy chmury, i powiedział, że więcej nie będzie karać ludzi potopem.]

Cytowane fragmenty podań ujawniają bezpośrednie powiązania ludowego pojmowania tęczy z tradycją chrześcijańską. Oprócz tych podań, zapisano kilka wariantów motywu o potopie, częściowo biblijnych, częściowo folklorystycznych, w których tęcza ukazuje się jako mająca więcej znaczeń niż tutaj zostało wymienione. Na myśli mamy jedną z wersji rozbudowanego motywu o potopie, którą tworzą 4 warianty. Trzy z nich zostały zapisane przez Mieczysława Dowojnę-Sylwestrowicza (DPSO 61; DvPŽ 2 259; LVIA f. 1135, a. 10, Nr 179, 1.45) i jeden przez Teodora Narbutta (Narbutt, 2–4; LM 1, 62–63). W adnotacji treści podania opieramy się na jednym z wariantów Mieczysława Dowojny-Sylwestrowicza (DPSO 61).

Podanie opowiada o strasznych latach wody. Bózek Prakorimas (w wariacie T. Narbutta — Pramžinas) wpadł na pomysł, by zgubić ziemię i jej mieszkańców przy pomocy potopu wody, ponieważ ludzie nie żyli w zgodzie, gardzili jedni drugimi. Rozgniewany Prakorimas posłał dwóch mężów Wiatr i Wodę, aby ci poskromili złych ludzi. Ci mężowie otoczyli ziemię ramionami i rzucali nią jak talerzykiem na wszystkie strony. W ten sposób cała ziemia została zatopiona. Prakorimas, spoglądając przez okno swego pałacu, ulitował się nad ludźmi i rzucił im skorupę orzecha. Wsiadła do niej para staruszków, która uratowała się. Prakorimas, widząc, że Wiatr i Woda nadal szaleją, posłał im na uspokojenie wstęgę łaski — tęczę. Ta ukazała się i nie tylko uspokoiła mężów, ale też doradziła staruszkom, jak *vaikus gauti* [dzieci otrzymać]. Kazała im bez spodni skakać z góry na górę. Staruszkowie tak też i uczynili i na ziemi pojawili się nowi ludzie. Tęcza odchodzi w swoje

wysokości. Jednak przedtem przestrzega ludzi, że jeśli na niebie zobaczą ją bardziej niebieską niż czerwoną, to w tym roku będzie więcej białego chleba niż czarnego. A jeśli ukaże się szeroka czerwona, to w tym roku będzie więcej czarnego chleba i rok będzie zły.

Po jakimś czasie ludzie znowu zaczęli stawać się chciwi i bezlitośni. Wtedy Bóg karał ich chorobami — nasłał zarazę morową. A gdy szalała zaraza morowa, do ludzi powróciła i w chatach odwiedzała ich ta sama tęcza, która zamieniła się w starą babę. Te stare baby (ta postać w tekście jest określana jako jedna lub kilka istot) rządziły różnymi chorobami i nasyłały je na ludzi. Poza tym, miały one moc przepowiadania przyszłości. Gdy choroby i nieszczęścia zakończyły się, przepadły i te stare baby.

Teraz, gdy starzy ludzie widzą tęczę pod chmurami, mówią, że to nie tęcza, a wstęga Łajmy. Łajmė zostawiło swój znak — *laimės šluotas* [miotły łaimy; słowo *laimė* oznacza szczęście] w lesie na gałęziach drzew i jagody — *vaivoras* [borówka bagienna, łochynia], które tak nazwano, gdyż sądzono, że pochodzą od tęczy.

Podanie ma dość złożoną fabułę, jakby ułożoną z kilku różnych narracji, które łączy ten sam powtarzający się w nich element — tęcza, która uzyskuje taki czy inny kształt. Nie wszystkie elementy tego złożonego utworu mają odpowiedniki w litewskiej tradycji słownej. Dlatego też niektórzy folklorysty nie są przekonani o jego autentyczności (Kerbelytė, 19; Būgienė, 32–34). Te cztery zapisy podania Lina Būgienė uważa za dosyć zawile zestawienie autentycznej twórczości ludowej i fantazji mitologów romantyków, na którym należałoby opierać się bardzo ostrożnie (Būgienė, 34).

Podstawę tematu omawianego podania stanowi legenda o potopie ze Starego Testamentu, jednak zarówno w wariacie M. Dowejny-Sylwestrowicza, jak i T. Narbutta ta legenda została przedstawiona częściowo w formie interpretacji związanej z tradycją słowną, częściowo jako interpretacja autorska. Legenda biblijna została znacznie uzupełniona o swoiste szczegóły treściowe oraz fragmenty. Wśród nich istnieją elementy dawnego światopoglądu mitycznego, które w tym przypadku nas najbardziej interesują.

Opierając się na wariacie M. Dowejny-Sylwestrowicza, który był adnotowany (DSPSO 61), wyróżnimy te segmenty tematu, w których występuje tęcza. Tęczę wymienia się już w pierwszych wstępnych zdaniach podania, wskazując tym na najważniejszy temat utworu:

Tas apsakinėjimas nuo senovės pas žemaičių yra ant trijų vardų. Pirmas vardas laumės (laimės) juosta, antra — malonės juosta. Šios gadynės par kunigus užsakyta yra, kad reikia aną vadinti tikru vardu vaivorykštė (DSPSO 61, 205). [To określenie od dawna przez Żmudzinów jest nazywane trzema imionami. Pierwsze imię wstęga łaimy (łaimy), drugie

— wstęga łaski. Obecnie księża doradzają, że trzeba ją nazywać prawdziwym imieniem — tęcza.]

Stwierdza się, że Żmudzini tęczę nazywają kilkoma nazwami: prawdziwym, czyli *vaivorykštė*, oraz jeszcze dwoma — *laumės* (*laimės*) oraz *malonės juosta* [wstęga łaski]. *Malonės juosta* jako nazwa tęczy nie została zapisana w innych podaniach litewskich. W omawianym podaniu ta nazwa jest wymieniana kilkakrotnie. Tym imieniem chciano podkreślić funkcję tęczy jako twórczyni pokoju, gdyż Prakrimas zdecydował, że skutki potopu mogą być zgubne i posłał wstęgę łaski — tęczę, aby poskromiła rozszalałych mężów Wiatr i Wodę. Wstęga łaski swoim sensem kojarzy się z nazwą tęczy *Dermės juosta* [wstęga ładu], która została zapisana w dwóch wariantach podania o potopie:

Vaivorykštė tai yra ženklas, kad daugiau patapo nebebus. Nes, kai Dievas baudė žmones patapu, kai unda atslūga, tadu pasirodė tokia juosta unt dungaus. Sako, kad ji raikia vadinti *dermės juosta* (LTR 1864/44/; patrz także LTR 3115/223/). [Tęcza jest to znak, że więcej potopu nie będzie. Bo, gdy Bóg karał ludzi potopem i gdy woda opadła, wtedy ukazała się taka wstęga na niebie. Mówią, że trzeba ją nazywać wstęgą ładu.]

A więc nazwy *Dermės juosta* i *Malonės juosta* wyrażają sens tęczy jako wyobrażenia związanego z tradycją judeo-chrześcijańską, manifestującego przymierze, ład.

Gdy Woda i Wiatr uspokoiły się i zakończyła się ta topiel, i została tylko para staruszków, którzy uratowali się w skorupie orzecha, powstała konieczność prokreacji rodu ludzkiego. I znów w tym akcie uczestniczy tęcza. Teraz ona doradza staruszkom, jak otrzymać dzieci. Staruszek i staruszka powinni w pewien sposób współżyć z ziemią (skakać z góry na górę bez spodni) i potem zrodzą się potomkowie. Para staruszków tak też uczyniła. Wciągnięcie tęczy do spraw związanych z prokreacją rodu ludzkiego i znajomość tajemnicy takiej prokreacji pozwala przypuszczać, że tęcza mogła mieć związek z płodnością. Tę przesłankę potwierdza jeszcze jeden epizod z podania, w którym tęcza ujawnia się jako zwiastunka urodzaju, dobrobytu, a zarazem i prorokini przyszłości. Oświadczając, że zaczyna się nowy świat, ogłasza ona, że oddała się na swoje wysokości i ostrzega ludzi, że będą mogli ją zobaczyć tylko na powietrzu. I jeśli w niej jako wstędze niebieskiej będzie więcej koloru niebieskiego, a mało czerwonego, to w tym roku będzie więcej białego chleba niż czarnego. Gdy ukaże się bardziej czerwona, to w tym roku będzie więcej czarnego chleba i rok będzie zły. To, że przez obserwowanie tęczy były czynione przepowiednie, potwierdzają i niektóre inne podania litewskie. Często według tęczy sądzono, jaka będzie pogoda. Gdy ukazywała się, ludzie mawiali, że więcej nie będzie deszczu lub piorunów:

Tai [vaivorykštė - N. L.] būva ženklas, kad daugiau nelis (LTR 2567/726/). [To [tęcza — N. L.] była znakiem, że więcej nie będzie padać.]

Pasakoją senesni žmonės, kad vaivorykštė pasirodo, sakoma, kad daugiau nebus lietaus (LTR 1666/15/). [Starsi ludzie opowiadają, że ukazuje się tęcza, mówią, że więcej nie będzie deszczu.]

Jei straublys pasirodo, griausmo nebus (LTR 3670/72/). [Jeśli ukazuje się tęcza, gromu nie będzie.]

Według wyglądu tęczy przepowiadano dobrą lub złą pogodę:

Ale spalvos tai ne vis vienodos. Prieš ilgą liety daugiau žymi žaliai gelsva juosta, prieš pagadą — aiškesnė raudona (LTR 3115/223/). [Ale kolory nie zawsze jednakowe. Przed długim deszczem wyraźniejsza zielono-żółta wstęga, przed pogodą czerwona.]

Kai graži — prieš gerą orą, kai negraži — prieš blogą orą (LTR 1181/113/). [Gdy ładna — przed dobrą pogodą, gdy nieładna — przed złą pogodą.]

Związek tęczy z przepowiadaniem przyszłości poświadczają i inne tradycje mitologiczne. Przepowiednie czyniono obserwując czas, miejsce ukazania się tęczy i jej kolory. Wielu narodom jest znane wierzenie, że jeśli tęcza ukazuje się po burzy, to jakiś czas nie będzie deszczu; podwójna tęcza oznaczała długi okres suszy (FWSD, 922). Pewną symbolikę posiadały także barwy tęczy. Na przykład dla Słoweńców czerwona wstęga tęczy oznaczała wino, żółta — chleb, niebieska — paszę dla zwierząt (O, 14).⁸

A więc funkcje tęczy związane z bogactwem, dobrobytem, płodnością, a także fakt, że poprzez jej obserwowanie przewidywano przyszłość, ujawniają się nie tylko w analizowanym podaniu zapisanym przez M. Dowęję-Sylwestrowicza, ale i w ogóle w twórczości słownej Litwinów i innych narodów.

Po stwierdzeniu, że nieszczęścia i zaraza morowa dobiegły końca, w podaniu znowu powraca temat tęczy. Na niebie widziana przez ludzi tęcza jest teraz nazywana wstęgą Łajny (szczęścia). Takie imię tęczy nadano widocznie z tego względu, że tym sposobem chciano zaznaczyć, iż po latach nieszczęść stała się ona nosicielką szczęścia i powodzenia. A więc w podaniu ujawnia się ambiwalentny sens tęczy nadający jej rolę zarówno nosicielki różnorodnego dobra, jak i nieszczęść oraz kar dla ludzkości.

A więc w tym utworze odznaczającym się zawilą treścią i kompozycją zachowały się resztki tęczy jako wyobrażenia mitycznego. Większość tu za-

⁸ Różne narody europejskie wierzyły, że miejsce, które dotknęła tęcza, jest szczególnie, przynosi szczęście: tam kryją się skarby, bogactwa (FWSD, 922). Pojęcie tęczy jako dawczyni bogactwa jest zwłaszcza charakterystyczne dla germańskiej tradycji mitologicznej. Według wierzeń germańskich kapelusz przerzucony przez tęczę lub kawałek żelaza, ołowiu lub innego metalu wrzucony w nią przynosi złoto: kapelusz napelnia się złotem lub w złoto przemienia się żelazo (HDA, 592).

pisanych cech tęczy w ten czy inny sposób zostały odzwierciedlone w litewskim folklorze słownym lub nawet w tradycji mitologicznej innych narodów, jedynie sens niektórych z nich jest trudniejszy do objaśnienia. Można byłoby stwierdzić, że podanie jednak odzwierciedla litewską tradycję słowną, jedynie w nim przedstawia się wyobrażenie tęczy jako tutaj analizowanego wyobrażenia, które zostało uzupełnione lub skorygowane przez zapisującą osobę.

Uogólniając, można stwierdzić, że tęcza w litewskich narracjach folklorystycznych, które w sporej części odzwierciedlają dawny światopogląd, była uważana za szczególny fenomen. Obserwując na nieboskłonie różnobarwne świetlne pasma w kształcie łuku i pojmując je jako coś mistycznego wierzone w magiczną moc tego zjawiska. Tęcza jako pewne wyobrażenie, znak, symbol została włączona nie tylko do systemu światopoglądu mitologiczno-poetyckiego, ale też i do świata religii chrześcijańskiej. Tęczę charakteryzują same jej nazwy, określenia, których etymologia ujawnia zasadnicze jej cechy. Nazwy tęczy przekazują właściwości jej kształtu (łuk), barw (pstry), funkcji (wchłanianie, także zaprowadzanie zgody) lub podporządkowanie mitycznym postaciom (Bogu, Łaumie, Adamowi i Ewie). To zjawisko przyrody jest kojarzone z postaciami, które są określane jako podtrzymujące nader ściśle kontakty z wodą i jej sferą, zwłaszcza ze zbiornikami na ziemi. Takie mityczne postaci jak Łauma, Smók, odznaczające się wodną naturą, często są przedstawiane jako wyobrażenia reprezentujące samą tęczę. Związek tęczy z postaciami biblijnymi — Bogiem, pierwszą parą ludzi Adamem i Ewą — są oparte na tradycji Starego Testamentu. W narracjach folklorystycznych są one interpretowane zgodnie z zasadami tradycyjnej twórczości słownej. Tęczy jako mitycznemu wyobrażeniu przypisano moc manipulowania wodami na ziemi i w niebie, rządzenia ich wzajemną korelacją. W strefę jej szczególnego przyciągania trafiały zwierzęta i ludzie. Tęcza w folklorze litewskim jest pośredniczką, łączniczką obiektów przyrody, wód niebieskich i ziemskich. Wyobrażona jako wstęga kosmiczna ma funkcję łączenia, ogarniania, opasywania świata.

Przeł. z litewskiego Kazys Linka

Literatura

- AT — *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC Nr. 3). Translated and enlarged by Stith Thompson „FF Communications”, No. 184. Helsinki, 1961.
- Afanasev A. N., 1983, *Drevo žizni*, Moskva.

- Baronas — J. Baronas. *Rusų–lietuvių žodynas. Antras naujai pataisytas kirčiuotas leidimas*. Kaunas, 1932.
- Būga — K. Būga. Rinktiniai raštai, Sudarė Z. Zinkevičius, t. 2. V., 1959.
- Būgienė — L. Būgienė. *Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose* [v:] *Tautosakos darbai*, [t.] 11(18). V., 1999, p. 13–85.
- Buračas — B. Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*, Sudarė A. Degutis ir V. Jankauskas. V., 1996.
- DSPSO — *Pasakos, sakmės, oracijos*, Surinko M. Davainis-Silvestraitis. Paruošė B. Kerbelytė ir K. Viščinis. V., 1973.
- DvPŽ — *Podania źmujdskie*, Zebrali dosłownie spolszczył M. Dowojna Sylwestrowicz, cz. 1–2. Warszawa, 1984.
- Fraenkel — E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2. Heidelberg-Göttingen, 1955–1956.
- FWSO — *Funk Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, vol. 1–2. New York, 1949–1950.
- HDA — *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Hrsg. von E. Hoffmann-Krayer und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Hans Bächtold-Stäubli, Bd. 7. Berlin und Leipzig, 1935–1936.
- Jucevičius — L. A. Jucevičius. *Raštai*, Įvadas M. Lukšienės, komentarai M. Lukšienės ir Z. Slaviūno. V., 1959.
- Karulis — K. Karulis. *Latviešu etimologijas vārdnīca*, sēj. 2. Rīga, 1992.
- Kerbelytė — B. Kerbelytė. *Mečislovas Davainis-Silvestraitis tautosakininkas* [v:] *Pasakos. Sakmės. Oracijos*. Surinko M. Davainis-Silvestraitis. V., 1973, p. 5–39.
- KbPK — B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*. V., 1973.
- LM — *Lietuvių mitologija*, Sudarė N. Vėlius, t. 1. V., 1995.
- LMD — *Rękopisy Litewskiego Towarzystwa Naukowego w dziale rękopisów Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru*.
- LKŽ — *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–18. V., 1956–1997.
- LTR — *Dział rękopisów folklorystycznych Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru*.
- LTT — *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase, Sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne*. Rīga, 1991.
- LVIA — Państwowe Archiwum Historyczne Litwy.
- MS — *Mifologičeskij slovar'*, glav. red. A. M. Meletinskij, Moskva, 1991.
- MNM — *Mify narodov mira*, glav. red. S. A. Tokarev, t. 1–2, Moskva.
- Miežinis — M. Miežinis. *Lietuvizkai–latviszkai–lenkiskai–rusiszkas žodynas*. Tilžėje, 1894.
- O — *Odkod je ta naš svet? Slovenske pripovedi o poreklu stvarstva*, Izbor in priredba besedila [ter] uvodno besedilo Z. Šmitek. Ljubljana, 2000.
- Pokorny — Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1, 2, Aufl. Bern und Stuttgart, 1989.
- Narbutt — Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 1. Wilno, 1835.
- SBN — *Slovar' belorusskogo narečija*, sost. I. I. Nosovičem', Sankt-Peterburg 1870.
- Simek — Simek R. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart, 1984.
- SGP — *Słownik gwar polskich*, Ułożył Jan Karłowicz, t. 5. Kraków, 1907.
- SJP — *Słownik języka polskiego*, Redaktor naczelny Witold Doroszewski, t. 8. Warszawa, 1996.
- Snoj — M. Snoj. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana, 1997.

- Šventasis Raštas — Šventasis Raštas: *Senasis ir Naujasis Testamentas. Antrasis papildytas leidimas*, Senąjį Testamentą vertė A. Rubšys. Naująjį Testamentą — Č. Kavaliauskas. V., 1999.
- Vaiškūnas — J. Vaiškūnas. *Ar pažino senoliai žvaigždes*, [v:] „Liaudies kultūra”, 1994, Nr. 1.
- Vėlius — N. Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. V., 1977.

THE RAINBOW: ITS NAMES AND MEANING IN THE CONTEXT OF LITHUANIAN FOLKLORE NARRATION

The names of the rainbow and their meanings, found in Lithuanian texts of folklore (especially in legends and beliefs), have made it possible to reconstruct Lithuanian folk images of the rainbow: its appearance (the shape of an arch, colourfulness, vividness), functions (sucking of water, a symbol of reconciliation between God and people), connections with God and mythical figures, such as *Lauma* (a creature associated with water, a goddess) and the Dragon. The figures, whose water-related nature was considered important, were often presented as representatives of the rainbow. The mythological figure of the rainbow was attributed with power over waters on earth and in heaven, with controlling their mutual connection. In Lithuanian folklore, the rainbow is an intermediary, a liaison between the natural forces of the earthly and heavenly waters. Construed as a cosmic band, its function is to connect, embrace, or girdle the world.